

DOI: [10.22084/MRIS.2025.31436.1010](https://doi.org/10.22084/MRIS.2025.31436.1010)

Representing Armenian Women's Dress in the Safavid Era (1501–1736) A Study of European Travel Accounts

Abbas Eghbal Mehran¹, Moslem Somali², Reza Karami³, Joseph Hovsepian⁴

¹ PhD in Islamic Iranian History, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

² PhD Candidate in Islamic Iranian History, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

³ PhD Candidate in History of Islamic Iran, Kharazmi University of Tehran, Tehran, Iran & Research Expert at the Hamadan Medical History Museum, Hamadan University of Medical Sciences, Hamadan, Iran

⁴ Master in Political Science from California State University, Los Angeles, USA

ARTICLE INFO

Article history:

Received 2025/08/17

Accepted 2025/11/05

Keywords:

Dress and Costume
Armenian Women
Safavid Era
European Travel Writers

Corresponding author:

Eghbal Mehran

abbas.em1987@gmail.com

ABSTRACT

During the Safavid era the Armenian community emerged as one of the most significant ethnic and religious groups in Iran, distinguished by its unique cultural and social characteristics. The dress of Armenian women was not only influenced by local culture and religious traditions but was also shaped by broader social and political developments of the time. European travel writers provided valuable information about the clothing and daily life of Armenian women, making their accounts important sources for historical inquiry. This study employs a descriptive analytical approach, relying on library research and the examination of both primary and secondary sources. It aims to reconstruct, from a historical perspective, the representation of Armenian women's dress in the Safavid period through the lens of European travelogues. The central research question is: How did European travel writers describe the dress of Armenian women in Safavid Iran? The findings indicate that European observers perceived Armenian women's clothing not merely as everyday attire but as a symbolic marker of their cultural and religious identity. Furthermore, their dress exhibited notable distinctions from that of other Iranian women and reflected the impact of prevailing social, economic, and political conditions in Safavid society.

1. Introduction

During the Safavid era (1501–1736), Iran, as one of the most prominent cultural, political, and commercial centers within the broader Islamic world, occupied a distinguished position in attracting and accommodating diverse peoples and cultures. Among these groups, Armenians held a special place in Safavid society; owing to their long-standing history, distinct cultural traditions, and particular religious beliefs, they played a prominent role in Iran's social and cultural fabric and contributed to the civilizational richness of the

realm. The dress of Armenian women in this period was not merely an external feature or an aspect of everyday life, but rather a profound reflection of their ethnic identity, social status, and religious affiliations. Their garments and adornments, on the one hand, functioned as markers of cultural belonging and social differentiation, and on the other, were shaped by the political and economic conditions prevailing in Safavid Iran as well as by extensive interactions with regional and extra-regional powers.

European travelers who visited Iran during this

period serving as external and, to some extent, independent witnesses carefully recorded their observations of the lives and appearance of Armenian women. Their descriptions not only provide a relatively clear picture of the variety and specific features of these women's attire but also furnish a basis for discerning the deeper layers of Safavid culture and society.

The aim of this study is to achieve a deeper understanding of the position of Armenian women within the social structure of Safavid Iran by analyzing and reviewing accounts contained in European travelogues, and to extract the cultural and social patterns reflected in their dress. Such an approach can contribute to an improved understanding of intercultural interactions and the status of ethnic groups and minorities in the social history of Iran. The present paper demonstrates how Armenian women's dress was presented as a symbol of this community's identity and traditions. The authors also aim, through examination of foreign travelers' travelogues, to provide a comprehensive portrait of the state of Armenian women's dress during this historical period (1501–1736).

The research questions this study seeks to answer are as follows: 1- How did European travel writers represent the dress of Armenian women during the Safavid period? 2- What differences existed between the dress of Armenian women and that of other Iranian peoples in this period?

The study's findings indicate that Armenian women's dress, in the view of foreign travelers, transcended ordinary everyday garments and was regarded as a symbol of the group's cultural and religious identity. Furthermore, the analysis shows that this dress exhibited significant differences compared with the clothing of women from other Iranian groups and that it was formed under the influence of social, political, and religious factors.

2. Research Methodology

This study is descriptive-analytical in nature and is organized on the basis of a library-based methodology, relying on the examination of primary and secondary sources. The principal data consist of a corpus of European travelogues from the sixteenth and seventeenth centuries CE that contain descriptions of the social life and dress of Armenian women in Safavid Iran. These travelogues comprise reports by travelers from various European countries who visited Iran during the period under study and recorded their observations. In the first stage, the travelogue texts were gathered and selected, and passages relevant to the dress of Armenian women were extracted.

The data were then examined to identify recurring patterns, distinctions, and the particular perspectives of the travelers. Subsequently, to increase the precision and validity of the findings, these accounts were compared with historical sources and recent scholarship in the fields of social history and the history of dress. The aim of this approach is to achieve a more accurate representation of Armenian women's dress within the socio-cultural context of the Safavid era and to elucidate its role in shaping cultural identity and interethnic interactions in Iran during that period.

3. Discussion

Armenians have maintained close and continuous ties with Iran since antiquity. From early times, a range of factors including efforts to secure better livelihoods and commercial and mercantile activity facilitated the presence and settlement of Armenians within the geographical domain of Iran. However, the consolidation of Armenian communities into discernible social groups within the fabric of Iranian society occurred notably under Shah Tahmasp I (1523–1576) and Shah Abbas I of the Safavid dynasty (1588–1629). Shah Tahmasp's military campaigns in various parts of the Caucasus brought many captives from Georgian, Circassian, and Armenian communities into Iran. This process was further expanded during the reign of Shah Abbas I through the implementation of diverse policies. As a consequence of these developments, Armenians during the Safavid period became actively engaged across multiple spheres of Iranian life, particularly in commercial and mercantile activities throughout the country.

The dress of Armenian women was visibly shaped by local traditions and the region's living conditions. Loose white garments combined with trousers and an overgarment resembling male attire signaled an emphasis on practical veiling and the representation of ethnic identity. Footwear designed to be sturdy and robust, yet easy to put on and remove, reflected the importance of everyday functionality. To European observers, this mode of dress often evoked the attire of Muslim women in Spain during the period of Granada. Indeed, travelers' accounts provide useful information on how clothing adapted to climate and livelihood; nevertheless, these observers wrote from an external vantage point that was frequently laden with generalizations and culturally biased judgments. It is therefore essential to triangulate such reports with indigenous sources and visual materials to guard against ethnocentric appraisals and directional generalizations.

Jewelry and ornamental items in Armenian

women's dress were not merely decorative or aesthetic; they simultaneously functioned as markers of social status, portable wealth, and symbols of familial ties and cultural heritage. In practice, jewelry served both aesthetic and emblematic-economic roles: these objects constituted a bridge between family identity and social standing, and they allow researchers to reconstruct class relations, cultural values, and modes of heritage transmission within Safavid Armenian society.

The representation of Armenian women's dress in European travelogues of the Safavid era goes beyond a straightforward account of clothing. Those narratives were produced within the context of cultural interactions, religious mentalities, and aesthetic judgments; accordingly, they transmit not only images of Armenian women but also the Europeans' perspectives on the Eastern "other." A comparative reading of these travelogues reveals that diplomats were particularly attentive to ethnic and religious distinctions, since their missions involved an understanding of cultural relations for political and religious objectives. In their descriptions of Armenian women, diplomats tended to emphasize identity boundaries between Armenians and Muslims in order to underscore the distinct position of this Christian community at the Safavid court.

Travelers and adventurous tourists, such as Careri, approached the subject from the standpoint of everyday life and social class. For them, class differences and the ostentatious display of wealth through jewelry and clothing were compelling because such markers were read as indicators of social structure and the splendor of Iran. By contrast, missionaries and travelers influenced by confessional viewpoints such as some Portuguese or Spanish reporters generally interpreted Armenian women's dress as a symbol of Christian identity within Iran. These observers stressed the difference between Armenian and Muslim women and construed that difference not merely as cultural, but as evidence of adherence to church traditions.

One salient point that emerges in these travelogues is the divergence of aesthetic criteria across cultures. Although European travelers sometimes admired the beauty of Armenian women, their judgments were often shaped by Eurocentric assumptions. Thus, in the eyes of European travel writers, Armenian women's dress during the Safavid era functioned as a multi-layered mirror: on one level it displayed lifestyle, customs, and ethnic identity; on another, it reflected the evaluative frameworks and

preconceptions of its European observers. The result of this representational process is a body of contradictory narratives at times laudatory and admiring, at others critical and even disparaging.

4. Conclusion

The findings also demonstrate that Armenian women's dress was a composite product of religion, tradition, economic conditions, and commercial interactions: access to fine textiles and jewelry through the Jolfa trade networks, as well as the preservation and transmission of jewelry as family heirlooms, all shaped the symbolic character of their garments. Moreover, dress operated as a tool for preserving identity and for cultural resistance in the face of pressures arising from coexistence with other groups and the Safavid state; by maintaining distinctive dress patterns, Armenian women reconstituted and represented their religious and ethnic identities.

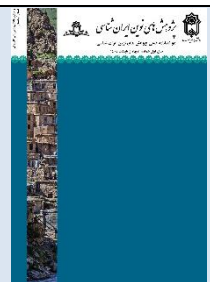
Finally, it should be emphasized that a reexamination of travelogues can both furnish valuable empirical information about clothing and reveal how foreign observers, through dress, produced particular cultural images. Future research that draws on visual sources, commercial records, and comparative field studies can supply finer-grained detail on sewing techniques, patterns of fabric consumption, and the role of Armenian women in cultural transmission, thereby deepening our understanding of the connection between dress and the social structure of the Safavid period. Accordingly, investigating these dimensions can improve our comprehension of cultural and social relations in this era; more detailed study of the clothing of various ethnic groups and minorities and its social effects can open avenues for further research in Iran's social and cultural history and will enable us not only to reidentify Armenian women's dress but also to discern how the Western gaze of the seventeenth century shaped and presented the East and particularly Safavid Iran to the wider world.

Acknowledgement

The authors extend their sincere gratitude to the anonymous peer reviewers for their insightful critiques and constructive suggestions, which significantly enhanced the clarity and scholarly rigor of this article.

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest, and all publication ethics, including proper referencing, have been observed.

نشریه پژوهش‌های نوین ایران‌شناسی

شماره استاندارد بین‌المللی
۳۵۱۵-۸۹۱۹

سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، صفحه ۱۵-۲۸

www.mris.basu.ac.ir

DOI: [10.22084/MRIS.2025.31436.1010](https://doi.org/10.22084/MRIS.2025.31436.1010)

بازنمایی پوشش زنان ارمنی در عصر صفویه (۹۰۷-۱۱۴۸ ه‍.ق): خوانشی از سفرنامه‌های اروپایی

عباس اقبال مهران^۱، مسلم سُمالی^۲، رضا کرمی^۳، ژوزف هوسپیان^۴

۱. دکترای تاریخ ایران اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

۳. دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی تهران، ایران و موزه تاریخ پزشکی همدان دانشگاه علوم پزشکی همدان، همدان، ایران

۴. کارشناس ارشد علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشگاه ایالتی کالیفورنیا، لوس آنجلس، آمریکا

چکیده

در عصر صفویه، جامعه ارامنه به‌عنوان یکی از گروه‌های مهم قومی و مذهبی در ایران، دارای ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی متمایزی بود. پوشش زنان ارمنی نه‌تنها تحت تأثیر فرهنگ بومی و سنت‌های دینی قرار داشت، بلکه از تحولات اجتماعی و سیاسی آن زمان نیز اثر پذیرفته بود. سیاحان اروپایی در گزارش‌های خود اطلاعات ارزشمندی درباره پوشش و زندگی روزمره زنان ارمنی ارائه کرده‌اند که از مهم‌ترین منابع برای شناخت این موضوع به‌شمار می‌رود. این پژوهش با رویکردی توصیفی-تحلیلی و بر پایه روش کتابخانه‌ای، به بررسی داده‌های موجود در منابع دست اول و دوم می‌پردازد و می‌کوشد براساس مطالعه‌های تاریخی، وضعیت پوشش زنان ارمنی در عصر صفوی را از منظر سفرنامه‌نویسان خارجی بازخوانی کند. پرسش اصلی تحقیق آن است که سفرنامه‌نویسان اروپایی پوشش زنان ارمنی را در دوره صفویه چگونه توصیف کرده‌اند؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که پوشش زنان ارمنی در نگاه سیاحان، صرفاً جنبه‌ای ظاهری نداشته، بلکه به‌مثابه نمادی از هویت فرهنگی و مذهبی این قوم معرفی شده است. همچنین، این پوشش در مقایسه با پوشاک زنان دیگر اقوام ایرانی، تفاوت‌های قابل توجهی داشته و تحت تأثیر مستقیم شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی دوره صفوی شکل گرفته است.

اطلاعات مقاله

تاریخچه مقاله:

دریافت ۱۴۰۴/۰۵/۲۶

پذیرش ۱۴۰۴/۰۸/۱۴

(مقاله پژوهشی)

کلمات کلیدی:

پوشش و لباس

زنان ارمنی

عصر صفویه

سفرنامه‌نویسان اروپایی

نویسنده مسئول:

عباس اقبال مهران

abbas.em1987@gmail.com

۱. مقدمه

در عصر صفویه (۹۰۷-۱۱۴۸ ق/۱۵۰۱-۱۷۳۶ م)، ایران به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین کانون‌های فرهنگی، سیاسی و تجاری در گستره جهان اسلام، جایگاهی ممتاز در جذب و همزیستی اقوام و فرهنگ‌های گوناگون داشت. در میان این اقوام، ارمنیان جایگاه ویژه‌ای در جامعه ایران عصر صفوی داشتند و به دلیل برخورداری از پیشینه‌ای کهن، سنت‌های فرهنگی متمایز و باورهای مذهبی خاص خود، نقش چشمگیری در بافت اجتماعی و فرهنگی ایران ایفا کردند و بر غنای تمدنی این سرزمین افزودند. پوشش زنان ارمنی در این دوره، تنها یک عنصر ظاهری یا جنبه‌ای

از زندگی روزمره به‌شمار نمی‌آمد، بلکه بازتابی عمیق از هویت قومی، جایگاه اجتماعی و پیوندهای مذهبی آنان بود. لباس و آرایه‌های آنان از سویی نشانه‌ای از تعلق فرهنگی و تمایز اجتماعی محسوب می‌شد و از سوی دیگر، تحت تأثیر شرایط سیاسی و اقتصادی حاکم بر ایران صفوی و تعاملات گسترده با قدرت‌های منطقه‌ای و فرماندهی قرار داشت.

سیاحان اروپایی که در این دوران به ایران سفر کرده‌اند، به‌مثابه شاهدانی بیرونی و تا حدی مستقل، مشاهدات خود را از زندگی و ظاهر زنان ارمنی با دقت ثبت کرده‌اند. توصیفات آنان نه‌تنها تصویری نسبتاً روشن از تنوع و ویژگی‌های البسه این زنان به‌دست می‌دهد، بلکه

روزگار صفوی به‌طور خاص از آن‌رو مهم است که البسه و پوشاک تنها وسیله‌ای برای پوشاندن تن نبوده است، بلکه بازتابی از باورها، جایگاه اجتماعی و هویت فرهنگی به‌شمار می‌رفت. ارمنیان، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اقلیت‌های دینی و فرهنگی ایران، در شکل‌دهی به جامعه صفوی نقش پررنگی داشتند و شناخت پوشش زنان آنان می‌تواند افق‌های تازه‌ای در مطالعه روابط میان اقوام و فرهنگ‌ها بگشاید. از سوی دیگر، سفرنامه‌های اروپایی به‌عنوان منبعی کم‌تر واکاویده، امکان بازسازی دقیق‌تری از زندگی روزمره و آیین‌های این گروه را فراهم می‌کنند. از این‌رو، پژوهش حاضر می‌کوشد خلأ مطالعات پیشین را پر کرده و با نگرشی تاریخی-فرهنگی، پیوند میان پوشش و هویت اجتماعی زنان ارمنی را در ایران صفوی آشکار سازد.

۱-۳. پیشینه پژوهش

در پژوهش‌های پیشین پیرامون ارمنیان ایران و تاریخ پوشاک، مجموعه‌ای نسبتاً گسترده از منابع توصیفی، تصویری و تحلیلی فراهم آمده است که هر یک بر بخشی از منظر موضوع تأکید کرده‌اند. از جمله این آثار می‌توان به بررسی‌های تاریخی و مردم‌نگارانه کشیش بغوس پطروسیان در کتاب «زندگی قدیم ارمنیان جلفای نو» (۱۸۸۰) اشاره کرد که در واقع بازنگری او بر متن هاروتون در هوهانیان^۱ می‌باشد. این متون اطلاعات دست‌اول ارزشمندی درباره ساختار اجتماعی، آداب و مناسک و جنبه‌های تصویری پوشاک در اختیار محققان قرار می‌دهند. همچنین مجموعه عکس‌های ارنست هُلستر، با نام «ایران در یکصد و سیزده سال پیش» (۱۳۵۵)؛ که محمد عاصمی در گزارشی مردم‌نگارانه آن‌ها را گردآوری و تحلیل کرده، منبع بصری مهمی برای بازسازی شکل و کارکرد جامه‌ها در اصفهان به‌شمار می‌رود.

در حوزه مطالعات تاریخ پوشاک ایران، پژوهش‌های جامع‌تری نیز صورت گرفته است که بستر مقایسه‌ای مفیدی فراهم می‌کند. آثار تحلیلی معاصر مانند مطالعه مهرآسا غیبی با عنوان «تاریخ پوشاک اقوام ایرانی» (۱۳۸۵)، کتاب‌های «پوشاک در ایران زمین» (۱۳۸۳) از پیمان متین و لیلیا حبیب‌زاده در «لباس اقوام ایرانی» (۱۳۹۱) نقش پوشاک را در شکل‌گیری هویت فرهنگی و تبادلات میان‌فرهنگی به‌طور عام بررسی کرده‌اند؛ این مطالعات، اگرچه عمدتاً در سطح کلان ملی یا میان‌قومی ایستاده‌اند، فصل‌هایی را نیز به پوشاک اقلیت‌ها از جمله ارامنه اختصاص داده‌اند. پژوهش‌های تطبیقی و محلی‌تر مانند مقاله لئون میناسیان با عنوان «پوشاک زن ارمنی در زمان صفویه» (۱۳۸۵)، گرچه از ارزش اطلاع‌رسانی برخوردار است، اما به‌دلیل اختصار و محدودیت حجم (چهار صفحه) پاسخگوی نیازهای تحلیلی عمیق‌تر در این حوزه نیست. مقاله مهناز قاسمی «پوشاک مردم استان اصفهان» (۱۳۷۹) که در آن لباس‌های اقوام ساکن در این استان را بررسی کرده و بررسی‌های نوتر مانند محمودی عالمی و محمودیان (۱۳۹۹) در «پوشاک ارمنیان اصفهان؛ فریدن» از دیگر مقالاتی‌اند که داده‌های محلی و جزئی‌نگر را

زمینه‌ای برای شناخت لایه‌های پنهان‌تر فرهنگ و جامعه صفوی فراهم می‌آورد. این گزارش‌ها با وجود آن‌که گاه آمیخته با نگاه خاورشناسانه یا قضاوت‌های ذهنی سیاحان بوده، همچنان از ارزشمندترین منابع برای بازسازی سیمای فرهنگی و اجتماعی ارمنیان در ایران صفوی به‌شمار می‌رود. نوشتار پیش رو نشان می‌دهد که پوشش زنان ارمنی چگونه به‌عنوان نمادی از هویت و سنت‌های این قوم معرفی شده است. نگارندگان همچنین قصد دارند با بررسی سفرنامه‌های سیاحان خارجی، تصویری جامع از وضعیت پوشش زنان ارمنی در این دوره تاریخی (۹۰۷-۱۱۴۸ ه‍.ق) ارائه دهند.

پرسش‌هایی که این پژوهش در پی پاسخ‌بدان‌ها برآمده از این قرار هستند: ۱. سفرنامه‌نویسان اروپایی پوشش زنان ارمنی را در دوره صفویه چگونه بازنمایی کرده‌اند؟ ۲. چه تفاوت‌هایی میان پوشش زنان ارمنی و سایر اقوام ایرانی در این دوره وجود داشته است؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که پوشش زنان ارمنی، در نظر سیاحان خارجی، فراتر از لباس‌های روزمره بوده و به‌عنوان نماد هویت فرهنگی و مذهبی این قوم تلقی شده است. همچنین، بررسی‌ها حاکی از آن است که این پوشش در مقایسه با پوشش زنان دیگر اقوام ایرانی تفاوت‌های معناداری داشته و تحت تأثیر عوامل اجتماعی، سیاسی و مذهبی شکل گرفته است.

۱-۱. روش شناسی پژوهش

این پژوهش از نوع توصیفی تحلیلی است و با تکیه بر روش کتابخانه‌ای و بررسی منابع دست اول و دست دوم سامان یافته است. داده‌های اصلی تحقیق، مجموعه‌ای از سفرنامه‌های اروپایی سده‌های شانزدهم و هفدهم میلادی است که در آن‌ها توصیفات از زندگی اجتماعی و پوشش زنان ارمنی در ایران صفوی ارائه شده است. این سفرنامه‌ها شامل گزارش‌های سیاحانی از کشورهای مختلف اروپایی است که در بازه زمانی مورد نظر به ایران سفر کرده و مشاهدات خود را ثبت کرده‌اند.

در گام نخست، متن‌های سفرنامه‌ها گردآوری و گزینش شده و بخش‌های مرتبط با پوشش زنان ارمنی استخراج گردید. سپس، این داده‌ها مورد بررسی قرار گرفت تا الگوهای تکرارشونده، تفاوت‌ها و نگاه‌های ویژه سیاحان به‌دست آید. در ادامه، برای افزایش دقت و اعتبار یافته‌ها، این گزارش‌ها با منابع تاریخی و پژوهش‌های جدید در حوزه تاریخ اجتماعی و تاریخ پوشاک مقایسه شد. هدف از این رویکرد، دستیابی به بازنمایی دقیق‌تر پوشش زنان ارمنی در بستر اجتماعی-فرهنگی عصر صفویه و تبیین نقش آن در شکل‌گیری هویت فرهنگی و تعاملات میان اقوام در ایران آن دوره است.

۱-۲. اهمیت و ضرورت پژوهش

کاوش و بررسی پوشش زنان ارمنی در طول تاریخ به‌طور عام و در

۱. کتاب اصلی مربوط به حدود سال ۱۸۸۰ میلادی می‌باشد که کشیش بغوس آن را به ارمنی امروزی برگردانده و ترجمه فارسی آن توسط لئون میناسیان با عنوان «تاریخ جلفای اصفهان» در سال ۱۳۷۹ منتشر شده است.

مجمع ژزویت‌ها^۱ بوده به جلفا مسافرت نموده و یک مؤسسه مذهبی در آنجا تأسیس کرده است و پادشاه فرانسه و پاپ از این کشیش حمایت میکردند» (دالمانی، ۱۳۳۵: ۹۶۴).

ارامنهٔ پیرو مسیح ارتدوکس می‌باشند، و آیین و شیوهٔ دعاخوانی و بجا آوردن نمازشان چنان است که در قرن چهارم معمول بوده است و به نظر می‌رسد که اندک تغییر و تبدیلی در آن راه نیافته است. کلام خدا و زبور را به زبان خودشان می‌خوانند. همچنین باورها و عقایدشان دربارهٔ تصاویر مقدس معتدل است. هنگام اجرای مراسم تقدیس نان و شراب نیز همهٔ افراد منسوب به کلیسا در آن شرکت می‌جویند، و همگان اعم از راهبان و کشیشان حتی کودکان، نان سادهٔ معمولی می‌خورند، و از یک جام شراب می‌نوشند (شاردن، ۱۳۷۲/ج: ۱، ۴۱۱).

«مذهب ارامنه با آیین یونانی که در گرجستان رواج دارد خیلی نزدیک است و به وسیلهٔ راهبان و کشیش‌های غیر رسمی اداره می‌شود. راهبان دیرهای بسیار زیبایی دارند که وابسته به دیر اوچ میادزین است. دیر اخیر که قبلاً دربارهٔ آن سخن گفته‌ام سابقاً شورای بالنسبه معروفی در رم داشته است. راهب این دیر خلیفهٔ بزرگ ارامنه (پاتریارک) است که پس از پاپ صاحب بالاترین مقام می‌باشد» (دروویل، ۱۳۷۰: ۱۱۶).

مذهب قوم ارمنی مانند سایر اقوام آن زمان، بر پرستش طبیعت استوار بود. آنان نیز مانند پارسیان قدیم «آب»، «آتش» و «شب و روز» یعنی نور و تاریکی را مقدس می‌داشتند و جالب اینکه بسیاری از این معتقدات، پس از پیدایش مسیح و گرایش ارامنه به مسیحیت همچنان باقی مانده و هنوز هم ارامنه با شور و علاقه مراسم تقدیس نان و شراب را برگزار می‌کنند. ارمنیان پیرو کلیسای گریگوری بودند که طبق تصمیم شورای کالسدون از کلیسای ارتدکس جدا شده بود. ارامنه بیش‌تر در روستای «چُخور سعد» زندگی می‌کردند، اما تعداد زیادی از آن‌ها در جلفا اصفهان و تعداد کم‌تری در همدان و سایر شهرها زندگی می‌کردند (رائین، ۱۳۵۶: ۶).

در اواخر قرن شانزدهم و اوائل قرن هفده، قسمت شرقی «ارمنستان» صحنه کارزار بین ترکان عثمانی و صفویان ایران شد. شاه عباس بزرگ طی یکی از لشکرکشی‌های خود بر علیه ترکان عده کثیری از ارمنیان را به ایران آورد و نزدیک به پایتخت خود در اصفهان، جایی که شهر ارمنی جلفا را در ۱۶۰۵م/۱۰۱۳ق بنیان گذاشت، جای داد. رقابت ترک‌ها و ایرانی‌ها در ارمنستان به سال ۱۶۳۹م/۱۰۴۸ق زمانی که معاهده‌ای به امضاء رسید و مرز بین دو کشور مسلمان از میان برداشته شد، به آخر رسید. قسمت کوچک‌تر ارمنستان که شامل

دراختیار می‌نهند، اما هر یک به‌صورت مقطعی یا منطقه‌ای به مسئله پرداخته‌اند.

با این همه، در میان منابع موجود کمبود یک پژوهش مستقل، جامع و تحلیلی که به‌طور نظام‌مند پوششش زنان ارمنی در دوره صفویه را از منظر متون سفرنامه‌های اروپایی، بازخوانی نماید محسوس است. بنابراین پژوهش در مقایسه با مطالعات پیشین چند ویژگی متمایز دارد: نخست آنکه با تکیه بر منابع دست‌اول یعنی سفرنامه‌های اروپایی، توصیف پوشش زنان ارمنی را به‌صورت نظام‌مند بررسی می‌کند؛ دوم، این پوشش را نه صرفاً به‌عنوان لباس روزمره، بلکه به‌مثابه نمادی از هویت فرهنگی و اجتماعی تحلیل می‌نماید؛ و سوم، آن را با پوشاک سایر اقوام ایرانی در عصر صفوی مقایسه کرده و بدین‌وسیله ابعاد تازه‌ای از تعاملات فرهنگی و اجتماعی در ایران آن دوره را آشکار می‌سازد. بدین ترتیب، مقاله حاضر یکی از پژوهش‌های نسبتاً نادر و مستقل و در عین حال جامع در زمینه پوشش زنان ارمنی در ایران عصر صفویه به‌شمار می‌رود.

۲. وضعیت ارمنیان در دوره صفویه

ارامنه از دوران باستان تاکنون همواره با ایران و ایرانیان ارتباطات تنگاتنگ و نزدیکی داشته‌اند. از دیرباز عوامل متعددی همچون تلاش برای دستیابی به زندگی بهتر یا تکاپوهای بازرگانی و تجاری، زمینه‌ساز حضور و استقرار ارامنه در حوزه جغرافیایی ایران شد؛ ولی حضور ارامنه در پیکره اجتماع ایران به‌صورت اجتماعات انسانی در دوره شاه طهماسب اول (۹۳۰ - ۹۸۴ ه.ق/ ۱۵۲۳-۱۵۷۶م) و شاه عباس اول صفوی (۹۹۶ - ۱۰۳۸ ه.ق/ ۱۵۸۸ - ۱۶۲۹م) به‌وقوع پیوست. لشکرکشی‌های مختلف شاه طهماسب اول صفوی به مناطق مختلف قفقاز اسیران بسیاری از اقوام گرجی، چرکس و ارمنی را به داخل ایران سوق داد. این روند در دوره شاه‌عباس اول نیز با پیگیری سیاست‌های مختلف گسترش یافت. در نتیجه این جریان‌ها، نیروهای ارمنی از دوره صفویه به‌طور فعال با حضور در عرصه‌های مختلف، به‌ویژه عرصه‌های تجاری و بازرگانی در گوشه و کنار ایران نقش مؤثری داشته‌اند. (علی زاده مقدم و هاشمی پور، ۱۳۹۷: ۲۰). دالمانی که در حوالی سال ۱۳۱۷ق/۱۹۰۰م به ایران سفر کرده در سفرنامه خود می‌نویسد: «کنون بیش از ۱۰۰۰۰ نفر ارمنی در جلفا سکونت ندارد. در صورتی که شاردن در زمان توقف خود در اصفهان [در قرن هفدهم میلادی] می‌نویسد که جمعیت ارمنیان جلفا ۳۰۰۰۰ نفر است و ۱۲ کلیسا با ۱۰۰ نفر کشیش دارند. در سال ۱۰۵۴ق/۱۶۴۵م پیرگریگوری که عضو

جنوب غرب ایروان بوده است. شهر ایروان به‌عنوان مرکز این ولایت، جایگاه استقرار و فعالیت والی صفوی بود. اصطلاح «چخور» در زبان فارسی به‌معنای «گودال» یا «دره» آمده است و بدین‌سان «چخور سعد» را می‌توان به «دره سعد» ترجمه کرد. در منابع عثمانی بدان «سعد چوقورو» گفته شده که در غرب تا تلاقی رودخانه‌های ارس و آرچای و در جنوب تا ارس کشیده شده است این نام از امیر سعد، رئیس ایل سعدلو، گرفته شده است؛ این ایل در جریان فتوحات تیمور به این نواحی کوچ کرد و در آنجا اسکان یافت (سومر، ۱۳۶۹/ج: ۱، ۳۹-۴۰؛ نصیری، ۱۳۷۳: ۲۹۲-۲۹۳).

۱. فرقه‌ای از کلیسای کاتولیک رومی که اعضای آن یسوعی یا ژزویت (Jesuit) خوانده می‌شوند. این انجمن توسط قدیس ایگناتیوس لویولائی (St. Ignatius of Loyola) و شش تن از دوستان وی تأسیس شد (۱۵۳۴-۱۵۳۹م). یسوعیان در فعالیت‌های تبلیغی، آموزشی، علمی و اصلاح کلیسای کاتولیک کوشا بوده‌اند و از بدو تأسیس فرقه اعضای آن به ترویج مسیحیت در کشورهای دیگر پرداخته‌اند (ریچی، ۱۳۸۷: ۳۳).

۲. چُخور سَعد یا چغور سعد از ولایات مهم در عصر صفوی به‌شمار می‌رفت که قلمرو آن با ناحیه ایروان امروزی در ارمنستان همخوانی دارد. در واقع این منطقه در غرب و

زایل می‌نمایند و نیز می‌گویند که ارمنی به لباس کاذب ترکان و اروپائیان درآمد و مدعی است که از انگلیس‌ها اخلاق یاد گرفته است در صورتی که پیوسته آنچه بتواند از انگلیس‌ها می‌دزدد (دالمانی، ۱۳۳۵: ۹۶۵).

ارامنه در این دوران بزرگترین منلح پول سلطنتی که تجارت ابریشم بود را در اختیار داشتند و در واقع نخبگانی در عرصه بازرگانی بودند. آنان همان گونه که ذکر شد در محله خود در حومه اصفهان در ساحل جنوبی زاینده رود به نام «جلفای نو»، می‌زیستند و از نظر ظاهری و ملی از ایرانیان مجزا بودند. به گفته راجر سیوری رابطه این دو رابطه‌ای «طریف و شکننده بود، مبتنی بر منافع متقابل، اعتماد، وابستگی و سعه صدر». آنان نه تنها تجارت شاه را اداره می‌کردند، بلکه کمپانی‌های هند شرقی هم رقابت می‌کردند (سیوری، ۱۳۸۵: ۱۹۵).

۳. پوشش زنان ارمنی؛ ساختار جامه و لباس

پوشش زنان ارمنی در دوره صفویه از ترکیبی آشکار زیبایی‌شناسی و نیازهای روزمره شکل می‌گرفت؛ پارچه‌های رنگین و طرح‌دار، برش‌های گشاد و لایه‌لایه، و افزوده‌هایی چون روسری‌ها و تورها همه جزئی از نظام بصری این جامه‌ها بودند. آنان نیز همچون دیگر زن‌های ایرانی و عرب شلوار برپا می‌کنند اغلب زنان دامن‌های بلند و گشاد و بلوزهای آستین‌دار را بر شلوارهای رنگین و گشادی می‌پوشیدند؛ روپوش‌ها (بالاپوش‌ها) تا حدود زانو می‌رسید و گاه از پارچه‌های پنبه‌ای یا پشمینه با چین‌های فراوان دوخته می‌شد. جنس پارچه و ظرافت دوخت از شاخص‌های تمایز طبقاتی بود: طبقات متمکن از پارچه‌های گران‌قیمت و ابریشم‌های گلدوزی‌شده بهره می‌بردند، در حالی که طبقات دیگر جامه‌هایی ساده‌تر و کاربردی‌تر بر تن می‌کردند (سیلوا ای فیکوئروآ، ۱۳۶۳: ۲۳۱؛ دالمانی، ۱۳۳۵: ۸۹۵؛ بنگرید به شکل ۱۱). پوشش زنان ارمنی، بیش از آن که صرفاً مجموعه‌ای از قطعات جامه باشد، نشانگر نقش‌ها و گذارهای اجتماعی متوالی در زیست و حیات یک زن بود. ساختار چندلایه و بلند لباس‌ها شامل انواع روپوش‌ها مانند «ارخالوق»^۲، «چوچیک»^۳ و «گوگنتس»^۴ هم کارکرد حمایتی و اقلیمی داشت؛ مانند محافظت در برابر سرما و شرایط دشوار کار روزمره و هم نمادی از شأن اجتماعی و هویتی. دستمال بزرگ سر «لاچیک»^۵ نام داشت و تغییر نوع دستمال و دهان بند از پوشش اندک دوران نامزدی که به «یاشماق»^۶ معروف بود و پارچه‌ای سفید بود و سپس دستمال‌های تیره در پیری، به‌روشنی نقش پوشش را در نشانه‌گذاری وضعیت سنی، تأهل و موقعیت اجتماعی نشان می‌دهد؛ به عبارت دیگر، جامه ابزار خوانش موقعیت فرد در بافت عمومی و خصوصی بوده است (Poghosyan & Pahlevanyan, 2023: 312؛ میناسیان، ۱۳۸۵: ۷۷؛ شاردن، ۱۳۷۲/ج ۲: ۸۰۵؛ غیبی، ۱۳۸۵: ۴۶۱، ۴۶۸).

شهر مقدس اچمیادزین بود به شاه صفوی تعلق گرفته و به ارمنستان ایران طی حملات مداوم، عده کثیری از مردم، بالاخص طبقه آریستوکرات سرزمین خود را ترک گفتند (پادماگریان و آقاسی، ۱۳۵۲: ۵۰).

جلفا را شاه عباس کبیر بنا نهاد و انگیزه‌اش این بود که چون هر سال ترکان عثمانی به ایران هجوم می‌آوردند و مخصوصاً در ارمنستان می‌ماندند یک‌بار با سپاهیان بسیار بدانجا رفت و به قصد تخلیه آن سرزمین از مردم، همه اهالی شهرهای ایروان، نخجوان و جلفای واقع در کنار رود ارس، و دیگر شهرهای ارمنستان علیا را به پایتخت خود کوچاند. ارامنه در نظر شاه عباس بزرگ برای رونق بخشیدن به کار بازرگانی مردمانی مستعد، و برای تجارت با عثمانی‌ها و مسیحیان مناسب بودند. زیرا آنان در نظر عثمانی‌ها به قدر ایرانیان منفور نبودند، و با مسیحیان هم کیش بودند. در آن روزگار شاه عباس کبیر یگانه راه آبادانی و توانگری کشورش را توسعه بازرگانی می‌پنداشت، و دائم در این اندیشه بود که چندان که می‌تواند در ترویج تجارت با کشورهای بیگانه بکوشد. از این‌رو در زمینه‌های مختلف مساعدت کرد. از جمله به هریک آنان که مایل بود کمک‌های نقدی و جنسی کرد تا در هند و کشورهای اروپایی به تجارت بپردازند، و شاه در کار رونق بخشیدن به بازرگانی چنان موفق شد که به هنگام مرگش عده بازرگانان این ناحیه که سرمایه فراوانی داشتند بسیار بودند. ارامنه شهر جدید را به یاد جلفای واقع در کرانه رود ارس که مسکن قدیمشان بود «جلفای نو» نامیدند (شاردن، ۱۳۷۲/ج ۴: ۱۵۷۲؛ و نیز نک: درهوهانیان، ۱۳۷۹: ۲۸-۲۲).

«حکومت ظاهری ارامنه جلفا با شخص شاه است. گناهکاران به شدت تشبیه می‌شوند. از جانب شاه شخصی به نام کلانتر، از خود ارامنه برای رسیدگی به دعاوی و شکایات ساکنین جلفا انتخاب می‌شود. این مرد وظیفه گردآوری مالیات ارامنه را نیز به عهده دارد. ارامنه متمول‌ترین افراد کشور هستند، چه هم شاه به آن‌ها وام‌های طولی‌مدتی داده و هم تجارت خارجی ابریشم با آن‌ها است. ضمناً بسیار قانع و مقتصد نیز هستند و در سفر پول ته جیب آن‌ها می‌روید. اما معنا حکومت ارامنه با اسقف اعظم است که بدون وابستگی بطریق، با چهار کشیش مستقلاً کارهای مذهبی را اداره می‌کند. اتین سابق‌الذکر، با استفاده از این استقلال، با پروئی تمام، امور مذهبی ارامنه را از قبیل: تعزیه، دعا، غسل تعمید، عروسی و غیره، برای خود منبع درآمدی قرار داده، و از این راه دست‌کم سالانه صد هزار اکو^۱ عایدی دارد. ارامنه غالباً یکی از دو زبان ترکی یا فارسی را خوب می‌دانند و بدان تکلم می‌کنند. و هر دو لهجه محاوره و کتابت زبان ارمنی را هم خوب بلدند» (جملی کاری، ۱۳۴۸: ۱۰۰).

به گفته دالمانی اهالی اصفهان در آن دوران معتقد بودند که ارامنه مسبب معایب آن‌ها شده‌اند زیرا که آن‌ها مشروبات الکلی را برای سکنه اصفهان فراهم می‌ساختند و آن‌ها را مست کرده و عقل و شعورش را

4. Gognots

5. Lachig

6. Yashmagh

۱. آکچه یا آقچه (akçe) واحد پول رایج در قلمرو عثمانی که از جنس نقره بود.

2. Arkhaloogh

3. Choochek

زنان ارمنه برخلاف زنان مسلمان اگر شوی کرده باشند روی خود را تا بینی پوشیده می‌دارند، و این حجاب بدان سبب است که نزدیکان زن شوهردار و کشیشان ایشان که مجاز به دیدن آنان می‌باشند بیش از بینی رویشان را نبینند. اما دختران با این حجاب فقط تا نزدیک دهان صورت خویش را نهان می‌دارند تا کسانی که آنان را می‌بینند شاهد و ناظر زیباییشان باشند، و وصف کشنگی و زیبایی آن‌ها را برای دیگران بگویند (همان، ۱۳۷۲/ج ۲: ۸۰۵-۸۰۷).

از منظر کاربردی نیز برخی پوشش‌ها مثل آسترهای پوست‌دار یا شال‌گردن‌هایی که گاه دهان را می‌پوشاند تابع نیازهای اقلیمی و محافظتی بوده‌اند. کفش‌ها معمولاً چرمی، محکم و دارای میخ‌های کوچک بودند تا دوام و سهولت پوشیدن را تأمین کنند (سیلوا ای فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۱۵۷). لباس زمستانی زنان جنسی از مخمل به رنگ قرمز تیره و لباس رویی آن از جنس خز پشمی بود (Ibid, 2023: 312). همچنین، در مقایسه با زنان اصفهانی یا دیگر زنان مسلمان، زنان ارمنی گاهی جامه‌هایی فشرده‌تر یا پوشش‌هایی متفاوت بر تن می‌کردند که در عین حفظ حجاب، سرشت فرهنگی ویژه‌ای را باز می‌نمایاند (اورسول، ۱۳۸۲: ۱۳۲؛ سیلوا ای فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۳۱۷). تفاوت‌های فرهنگی و پوشش زنان از اقوام مختلف در دوره صفویه واضح بود. زنان ارمنی با شل‌های بزرگ سفید خود، هویتی متمایز و راحت را نشان می‌داد، در حالی که زنان ایرانی با چادرهای نیلی رنگ، به نوعی دیگر از حجاب و سنت پایند بودند. همچنین، توصیف زنان تاتار با پارچه‌های شطرنجی، نمادی از پوشش خاص و سنتی آن‌ها بود که در عین حال چهره را نیز به‌نوعی نمایان می‌کرد. این توصیف‌ها به غنای تنوع فرهنگی و زیبایی‌های هر قوم اشاره داشت (Treasures of Western Armenia, 2015: 137).

«زنان ارمنی در شل‌های بزرگ سفیدشان، بسیار راحت‌تر از زنان ایرانی که چادرهای نیلی رنگ به خود می‌پوشیدند، قابل تفکیک‌اند و زنان تاتار از روی لباس‌های معمولی خود پارچه‌ی نخ‌ی شطرنجی بزرگی با خانه‌های سیاه و سرخ رنگ می‌اندازند که تا پایین صورت همه جا را می‌پوشاند. ولی بینی کمی پهن و چشمان سیاه مهربانشان بیرون می‌ماند» (اورسول، ۱۳۸۲: ۱۳۲).

پوشش زنان ارمنی آشکارا متأثر از سنت‌های محلی و شرایط زیستی منطقه بود. لباس‌های گشاد و سفید همراه با شلوار و بالاپوشی مشابه پوشش مردان، نشان‌دهنده تأکید بر حجاب عملی و بازنمایی هویت قومی است. طراحی کفش‌ها که سخت، محکم و در عین حال مناسب برای آسان پوشیدن و درآوردن بودند، اهمیت کارایی روزمره را جلوه می‌داد. سیاحان گزارش می‌کنند که این نوع جامه‌ها چشم بیننده اروپایی را به یاد پوشش زنان مسلمان اسپانیا در عهد غرناطه می‌انداخت (سیلوا ای فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۱۵۷؛ ضیاء پور، ۱۳۴۷: ۱۶۸-۱۶۹).

در واقع روایت سیاحان اطلاعات مفیدی درباره سازوکار پوشش و

کفش‌هایی با نام «ماشیک»^۱ با ساختار بی پاشنه و نوک برگشته که از چرم محکم ساخته می‌شدند، و نمونه تابستانی «سور»^۲ با رویه قلاب‌دوزی، نمایان‌گر مناسبات عملی پوشش نیز هستند: ترکیبی از دوام لازم برای کار روزمره و عنصر تزئینی محلی که نشان‌دهنده طریقه تولید و سلیقه بومی و منطقه‌ای است. افزون بر این، تفاوت رنگ و نقش در البسه دختران نامزد (گلداز و قرمز) و عروس (اضافه‌شدن عناصر سفید و دستمال خاص) بازتاب آداب گذار آیینی است که جامه را به نشانه‌ای از دگرگونی هویتی بدل می‌سازد (Treasures of Western Armenia, 2015: 126؛ خاچاطور، ۱۳۹۴: ۲۰۸-۲۱۰؛ همان، ۱۳۸۵: ۷۹؛ سلطانی، ۱۴۰۳: ۶؛ بنگرید به شکل (۱)).

بنابراین، پوشاک زنانه ارمنی را باید هم پوشش زیست‌محیطی و کارکردی و هم متن نمادین اجتماعی خواند: جامه‌ای که هم نیازهای روزمره و اقلیمی را پاسخ می‌دهد و هم زبان نمادینی برای اعلام وضعیت اجتماعی، سنی و آیینی فرد فراهم می‌آورد.

پوشش سر یکی از بارزترین عناصر هویتی بود؛ چارقد‌های کتان سفید به‌طور شایع به‌کار می‌رفت و زنان جوان نوارهای تنگ و رنگی بر پیشانی می‌بستند که «کرماک»^۳ نام داشت؛ گروهی که در معاشرت‌های اجتماعی فعال‌تر بودند، بر این نوار تورهای شبکه‌ای از طلا یا پارچه می‌افکندند که گیسوان و اطراف صورت را دربر می‌گرفت و گونه‌ها را تا گلو می‌پوشاند. آن‌ها موهای خود را در کیسه کوچکی از مخمل سیاه روی شانه خود می‌اندازند. روسری این زنان شبیه زنان دهقانان اسپانیاست (سیلوا ای فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۲۳۱؛ جملی کارری، ۱۳۴۸: ۱۰۱). کلاه‌های ماهوت یا ابریشمی گلدوزی‌شده و پارچه «ململ سفید»^۴ که بر آن انداخته می‌شد نیز در ترکیب پوشش سر دیده می‌شد. این کلاه‌ها از نمذ قرمز ساخته می‌شد و شکل نیمکره داشتند که با بند، بست و تکه‌دوزی روی سر دختران جوان و دوشیزگان قرار می‌گرفتند. (دالماتی، ۱۳۳۵: ۸۹۵؛ غیبی، ۱۳۸۵: ۴۶۸؛ Ibid, 2015: 111-114, 194؛ و نیز بنگرید به شکل (۱)).

یکی از دلایل مهم وجود روبند برای زنان ارمنی بدین جهت بود که می‌خواستند در نظر و در مسیر دید شاه، بزرگان و حکام محلی نباشند. در دوران سلطنت شاه عباس دوم نه تنها مردان بلکه زنان را از نزدیک گذرگاه شاه و حرمش دور می‌کردند تا مبادا یکی از زنان تماشاگر شیفته و فتنه شاه شود. این ممنوعیت از آن ناشی شد که هر زمان شاه در جلفا به گردش می‌آمد گروهی از زنان ارمنی با آرایش تمام، بعضی به دستاویز تقدیم عرض حال شوهرشان، و برخی به بهانه تماشاگری بر سر راه شاه می‌آمدند و به دلبری می‌پرداختند، مگر شاه آنان را ببیند و به معشوقی برگزیند. می‌گویند شاه عباس دوم بدین گونه به دام عشق یک زن جوان ارمنی گرفتار آمد. او دختر «خواجه وارطان» داروغه جلفا، و همسر یکی از بزرگان آن منطقه بود (شاردن، ۱۳۷۲/ج ۴: ۱۳۲۸).

1. Mashik

2. Sor

3. Kermak

۴. نوعی پارچه پنبه‌ای که غالباً به رنگ سفید عرضه می‌شود و نازک، نخ‌ی و بدون پرز است.

(Poghosyan & Pahlevanyan, 2023: 312)؛ دالمانی، ۱۳۳۵: ۸۹۵؛ سلطانی، ۱۴۰۳: ۷؛ بنگرید به تصویر (۱). زنان متمول در کنار کمربند، از جواهرات مطلقاً و مرصع بهره می‌بردند؛ شمار و کیفیت این زیورها معیاری برای تشخیص جایگاه اقتصادی و اجتماعی آنان بود. جملی کاری به‌صراحت اشاره می‌کند که جنس پارچه و نوع جواهر، مرز میان طبقات را مشخص می‌نمود (جملی کاری، ۱۳۴۸: ۱۰۱؛ بنگرید به شکل (۱)). بدین‌سان، جنس جامه و جواهر به‌مثابه زبان نمادین طبقه عمل می‌کرد و تماشاگران محلی و خارجی را از موقعیت جامه پوش آگاه می‌ساخت (Ibid, 2015: 152-154).

زیورآلات همچنین کارکردهای امنیتی و اقتصادی داشتند: در جوامع پیش‌صنعتی، جواهر بی‌آنکه بار مالی نقدی داشته باشد، ثروتی متحرک و قابل اتکا بود که در مواقع نیاز می‌توانست به‌عنوان پشتوانه یا مهر عروسی و ارث عمل کند.

نحوه استفاده و آرایش زیورها نیز خود پیام‌های فرهنگی می‌داد: برخی تورها و آویزها به‌گونه‌ای بسته می‌شدند که صورت را تا حدودی می‌پوشاند، و برخی جواهرات بر کلاه یا بر روسری آویخته می‌شد. این ترکیب زینت و پوشش‌سر، علاوه بر تأکید بر هویت قومی، مرزبندی‌های جنسیتی و طبقاتی را نیز تقویت می‌کرد (Poghosyan & Pahlevanyan, 2023: 312). چنین تصویری نشان‌دهنده اهمیت زر و زیور به‌عنوان شاخص هویت و مقام است.

آداب آرایش عروسی در میان زنان ارمنی جلوه‌ای ویژه داشت. هنگام ازدواج، دختران بر دو سوی صورت خود، نزدیک گوش‌ها، آویزه‌هایی نقره‌ای می‌آویختند که در دو گونه ساخته می‌شد: نوعی با حلقه و نوعی دیگر با گره، که به‌ترتیب «گلدرو»^۲ و «ارتسنوتس»^۴ نامیده می‌شد. پیش‌بند عروس نیز جایگاه زینت بود؛ بر روی آن چند ردیف سکه نقره می‌دوختند و بخش پایینی پیش‌بند را با نقش‌های گلین و سوزن‌دوزی‌های ظریف می‌آراستند، به‌گونه‌ای که نمادی از زیبایی، شکوه و پیوند آیینی به شمار می‌رفت (میناسیان، ۱۳۸۵: ۷۸). در پوشاک زنان ارمنی، نشانه‌های بارزی برای گذار از دخترانگی به عروسی دیده می‌شود. دختران جوان کلاه‌های پارچه‌ای گلدوزی‌شده و پر نقش و نگار بر سر می‌گذاشتند، اما پس از ازدواج، عروس‌ها حلقه‌های پارچه‌ای موسوم به «گوت»^۵ بر سر می‌نهادند و آن را با دستمال ابریشمی گلدار می‌بستند. در بالای پیشانی ردیفی سکه به نام

تطبیق آن با اقلیم و معیشت ارائه می‌دهد، اما نگاه آن‌ها بیرونی و مملوء از تعمیم‌ها و قضاوت‌های فرهنگی است. این گزارش‌ها باید با منابع بومی و متون تصویری نیز تطبیق یابند تا از داورهای فرهنگ محور و کلی‌گویی جهت‌دار مصون بمانند.

شکل (۱). نگاره رنگ روغن زنی ارمنی اهل جلفای نو در لباس سنتی زنان ارمنی دوره صفویه^۱

۴. زیورآلات و نمادها؛ نشانگر جایگاه اجتماعی

زیورآلات و اقلام زینتی در پوشش زنان ارمنی نه صرفاً جنبه تزیینی داشتند و نه تنها حامل زیبایی‌نمایی؛ آن‌ها هم‌زمان وسیله‌ای برای نمایش مقام اجتماعی، دارایی قابل حمل و نشانه‌ای از پیوندهای خانوادگی و میراث فرهنگی بودند. یکی از بارزترین اجزای این نظام زینتی کمربندهای نقره‌ای حلقه‌دار بود که «کامار»^۲ نام داشت که غالباً نسل به نسل منتقل می‌شدند که نه تنها کارکرد زیورآرای داشتند بلکه نشانه موقعیت اجتماعی و اصالت خانوادگی بودند؛ در میان ارمنیان، تقریباً تمامی زنان حتی فقرا کمربند نقره به کمر می‌بستند که به‌عنوان زیور و میراث خانوادگی اهمیت داشت. زنان جوان عمدتاً از کمربندهای نقره‌ای و زنان مسن از کمربندهای پارچه‌ای استفاده می‌کردند

مسیح پانتوکراتور با کتیبه‌ای رومی در اطراف لبه. او یک کت ابریشمی بدون آستین،

آستر خردار و زریاف بر روی یک ردای سفید بلند پوشیده است که با طرح گل‌های رنگارنگ تزیین شده و با نواری از پنبه‌ی مهردار تزیین شده و در سینه با پاپیون‌های قرمز بسته شده است. شلوار راه‌راه مورب او در قسمت پایین با نوارهایی از پنبه‌ی مهردار و ابریشمی گلدار تزیین شده که در چکمه‌های چرمی سبز پاشنه بلند قرار گرفته‌اند (رجوع کنید به: Royal Collection Trust, No. RCIN 407299).

2. Kamar
3. Gldruo
4. Eretsnots
5. Got

۱. این تابلو اثر نقاش ناشناخته ارمنی به نام «ماکوس فسیت» که در قرن هفدهم میلادی در اصفهان فعالیت داشته و احتمالاً این نقاشی را پیش از سال ۱۶۵۰ میلادی کشیده است. در سمت راست نقاشی امضای وی هم به زبان ارمنی و هم لاتین به شکل (Marcos Fecit) دیده می‌شود. این نگاره از لحاظ پرداختن به جزئیات پوشش یک زن ارمنی بسیار مهم و قابل توجه است؛ او یک سربند ارمنی متمایز به سر دارد که نشان‌دهنده مجرد بودن اوست و شامل یک نوار نیمه طلا بر پیشانی، مزین به سنگ‌های قیمتی، رشته‌های مروارید و سکه‌های آویزان است؛ با روسری که در کنار صورت و زیر چانه‌اش پیچیده می‌شود. دو ردیف مدال طلا تا کمر او آویزان است؛ یکی از مهره‌های قرمز با مدال‌های کوچک‌تر، و دیگری شامل یک مدال بزرگ با تصویر

«فیگوروا»^۲ بیش از همه به تفاوت‌های قومی و دینی توجه داشته‌اند، زیرا مأموریتشان شناخت روابط فرهنگی برای اهداف سیاسی و مذهبی بود. آنان در توصیف زنان ارمنی، بر مرزبندی هویتی میان ارمنه و مسلمانان تأکید می‌کردند تا موقعیت خاص این جامعه مسیحی در دربار صفوی را برجسته سازند.

جهانگردان و سیاحان ماجراجو مانند کارری بیش‌تر از منظر زندگی روزمره و طبقاتی به موضوع نگرستانند. برای آنان، تفاوت‌های طبقاتی و نمایش ثروت از خلال زیور و پوشاک جذابیت داشت، زیرا این امر را نشانه‌ای از ساختار اجتماعی و میزان شکوه ایران می‌دانستند.

اما مبلغان مذهبی و سیاحان متأثر از ذهنیت دینی مانند برخی گزارشگران پرتغالی یا اسپانیایی معمولاً پوشش زنان ارمنی را به منزله نمادی از هویت مسیحی در ایران تحلیل می‌کردند. آنان بر تمایز زنان ارمنی از زنان مسلمان تأکید داشتند و این تفاوت را نه صرفاً فرهنگی، بلکه نشانه‌ای از پایداری به سنت‌های کلیسا می‌دانستند.

دروویل نیز چندین قرن بعد در سفرنامه خود به توصیف‌هایی از زندگی زنان ارمنی پرداخته که گاه با لحنی منفی همراه است. او روایت می‌کند که برخی دختران ارمنی برای جلوگیری از فروخته شدن به مسلمانان، خود را از نظر ظاهری ناخوشایند می‌ساختند؛ چنان‌که نمونه‌ای از دختری را ذکر می‌کند که برای فرار از تعقیب اربابش، صورت خویش را با تیزاب سوزانده است. وی همچنین زنان ارمنی را بلندقد، نیرومند و زحمت‌کش توصیف می‌کند و به نقش پررنگ آنان در کارهای کشاورزی و توان بالای باروری اشاره دارد (دروویل، ۱۳۷۰: ۱۱۶).

این‌گونه روایت‌ها بیش از آن‌که بازتابی بی‌طرف از واقعیت‌های اجتماعی باشند، بیانگر ذهنیت نویسنده و نگاه شرق‌شناسانه اوست. تأکید بر زشتی، خشونت و سخت‌کوشی بیش‌ازحد، تصویری اغراق‌آمیز و یک‌سویه از زنان ارمنی می‌سازد که با دیگر منابع هم عصر همخوانی کامل ندارد. این گزارش‌ها در واقع بیش‌تر نگرش‌های فرهنگی و قضاوت‌های ارزشی سفرنامه‌نویسان را نشان می‌دهند تا سیمای واقعی زندگی زنان ارمنی در دوره صفویه. از این رو، در تحلیل داده‌های سفرنامه‌ها باید همواره میان توصیف عینی و قضاوت ذهنی سیاحان تمایز قائل شد.

۲-۵. معیارهای زیبایی شناختی و مقایسه فرهنگی

یکی از نکات مهمی که در این سفرنامه‌ها برجسته می‌شود، تفاوت معیارهای زیبایی در فرهنگ‌های مختلف است. فیگوروا در عین حال که زیبایی زنان ارمنی را ستایش می‌کند، گاه متأثر از ذهنیت اروپا محور است. او زنان ارمنی را در تورها و پارچه‌های پوشاننده، کم‌تر جذاب می‌داند، زیرا این سبک چهره‌ها را «پف کرده و گرد» نشان می‌دهد، حال آنکه به باور او، زیبایی در «ظرافت اروپایی» است (سیلوا فیگوروا، ۱۳۶۳: ۲۳۱). چنین توصیفی در حقیقت آشکارا نشان می‌دهد که قضاوت او بیش از آنکه انعکاسی از واقعیت فرهنگی باشد، برآمده از ذوق زیبایی‌شناختی غربی است. با این حال، در همان متن

«تاخدادز»^۱ و بر سینه زینتی نقره‌ای موسوم به «آشم»^۲ قرار داده می‌شد. این تغییرات از یک طرف هویت اجتماعی و مرحله‌ی گذار زندگی زنان را آشکار می‌ساخت و منعکس‌کننده یک تحول خانوادگی و اجتماعی بود که برای یک زن در جامعه ارمنی رخ می‌داد و از طرف دیگر نشان‌دهنده نقش آیینی و نمادین پوشاک در فرهنگ ارمنی صفوی بود (Ibid, 2023: 317؛ همان، ۱۳۸۵: ۷۸).

جالب آن‌که رسم استفاده از سکه‌ها یا زیورهای فلزی بر پیشانی و سینه در میان برخی جوامع قفقاز و حتی ایلات ایرانی نیز مشاهده می‌شود؛ به‌عنوان نمونه، پوشاک زنان گرجی و برخی از طوایف آذری نیز از ردیف سکه‌ها یا پلاک‌های نقره‌ای به‌عنوان نشان ازدواج و هویت بهره می‌بردند این همسانی‌ها نشان از پیوندهای فرهنگی منطقه و تأثیر متقابل سنت‌ها دارد. به‌طور خلاصه، زیور و نشان در پوشش زنان ارمنی هم کارکرد زیبایی داشت و هم کارکرد نمادین و اقتصادی؛ این اقلام پلی بودند میان هویت خانوادگی و اجتماعی، و به پژوهشگر این امکان را می‌دادند تا از دل اشیاء و زیورات، نسبت‌های طبقاتی، ارزش‌های فرهنگی و شیوه‌های انتقال میراث در جامعه ارمنی روزگار صفوی را بازخوانی کند.

۵. نگاه‌ها و بازنمایی‌های سیاحان اروپایی

بازنمایی پوشش زنان ارمنی در سفرنامه‌های اروپایی عصر صفوی، فراتر از یک گزارش ساده درباره نوع پوشش است. این روایت‌ها در حقیقت در بستر تعاملات فرهنگی، ذهنیت‌های دینی، و داورهای زیبایی‌شناسانه شکل گرفته‌اند و بنابراین نه تنها تصویر زنان ارمنی را به ما منتقل می‌کنند، بلکه نوع نگاه و برداشت اروپاییان از دیگری شرقی را نیز آشکار می‌سازند.

هانری رنه دالمانی زنان ارمنی را از حیث ظاهر و پوشاک برجسته می‌داند و تأکید می‌کند که کمربندهای نقره‌ای، لباس‌های رنگارنگ و زینت‌آلات آویخته از کلاه، نوعی نمود اجتماعی برای آنان به‌شمار می‌آمده است. او حتی خاطرنشان می‌سازد که این نمادها در خانواده‌های فقیر هم رواج داشت، چراکه کمربندها و جواهرات به‌مثابه میراث خانوادگی نسل در نسل منتقل می‌شدند (دالمانی، ۱۳۳۵: ۸۹۵). این توصیف نشان می‌دهد که در نظر او، زنان ارمنی نه فقط حامل سنت‌های پوشاکی، بلکه حافظان حافظه و تداوم فرهنگی‌اند.

در مقابل، جملی کارری نگاهی دقیق‌تر به مرزبندی طبقاتی دارد. وی به‌روشنی تمایز زنان ثروتمند از دیگران را در نوع زیورات ذکر می‌کند و تأکید دارد که اشراف با طلاهای مرصع، موقعیت اجتماعی خود را بازنمایی می‌کردند (جملی کارری، ۱۳۴۸: ۱۰۱). بدین ترتیب، سفرنامه او بر بازنمایی طبقاتی پوشاک متمرکز است و نه صرفاً بر تنوع قومی یا مذهبی.

۱-۵. تفاوت در نگاه‌ها و دیدگاه‌ها

با مقایسه این سفرنامه‌ها می‌توان دریافت که دیپلمات‌های مانند

می‌پذیرد که در فرهنگ زنان ارمنی، این نوع پوشش به‌مثابه نشانه‌ای از زیبایی و وقار تلقی می‌شده است (همان: ۳۱۷).

پوشش زنان مسلمان در ایران صفوی بازتاب دهنده تأکید اجتماعی بر پاکیزگی، آراستگی و رعایت حجاب بود. لباس‌های آنان معمولاً نازک‌تر از پوشاک مردان و شامل پیراهن و شلوار بودند؛ جوراب‌های مخمّلی، ردیف‌هایی از مروارید یا سنگ‌های طلایی در دور چانه و گونه، انگشتری‌ها و بازوبندهای نقره‌ای از جمله زیورهای رایج به‌شمار می‌آمد. زنان مسلمان در ملاء عام صورت خود را می‌پوشاندند آنان از سر تا قوزک پا را به‌وسیله چادر می‌پوشاندند و شکافی از آن را بر صورت خود باز می‌گذاشتند (اولناریوس، ۱۳۶۳: ۲۸۷). نگهداری منظم البسه و شست‌وشوی مرتب به‌گونه‌ای که لباس تمیز مانند اتاق تمیز نگه داشته شود از آداب پذیرفته‌شده بود و نشانگر ارزش‌های فرهنگی جامعه پیرامون پاکیزگی و نمای اجتماعی است.

۶. نتیجه

این پژوهش، با رویکرد توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر بازخوانی سفرنامه‌های اروپایی دوره صفویه، کوشید پاسخ دهد که سفرنامه نویسان چگونه پوشش زنان ارمنی را توصیف کرده‌اند و این پوشش چه تفاوت‌هایی با پوشش سایر اقوام ایرانی داشته است. شواهد نشان می‌دهد که گزارش‌های میدانی اروپایی نه تنها به شرح عینی عناصر مادی پوشاک مانند دامن‌های بلند و گشاد، شلوارهای رنگین، روپوش‌های چین‌دار، چارقد‌های کتان و تورهای پیشانی پرداخته‌اند، بلکه این عناصر را به‌عنوان نشانه‌هایی نمادین از هویت فرهنگی و مذهبی ارمنه تفسیر کرده‌اند. به بیان دیگر، در منظر سیاحان خارجی، جامعه زنان ارمنی بیش از یک پوشش روزمره بود و حامل معناهای اجتماعی، خانوادگی و دینی تلقی می‌شد.

در پاسخ به پرسش نخست، می‌توان گفت که سفرنامه‌نویسان با ترکیب توصیف ظاهری و قضاوت ارزشی، پوشش زنان ارمنی را گزارش کردند: برخی نویسندگان بر جلوه، رنگ و آراستگی تأکید داشتند و برخی دیگر با نگرشی مقایسه‌ای، پوشش ارمنی را در برابر معیارهای زیبایی اروپایی یا اسلامی داوری نمودند. این تنوع چشم‌انداز نشان می‌دهد که منابع اروپایی دارای لایه‌های معنایی متعدّداند؛ هم اطلاعات توصیفی ارزشمند ارائه می‌دهند و هم بازتاب پیش‌فرض‌ها و ذهنیت‌های ناظر را آشکار می‌سازند. در پاسخ به پرسش دوم، مطالعات تطبیقی متن‌محور نشان می‌دهد که پوشش زنان ارمنی در چند سطح از پوشش زنان دیگر اقوام ایرانی متمایز بود: استفاده از رنگ‌های شاد و پارچه‌های گران‌قیمت در طبقات مرفه، حضور کمربندهای نقره‌ای به‌عنوان نشانه خانوادگی، تورها و نوارهای پیشانی خاص و نیز نوعی انعطاف در شیوه پوشش عمومی که گاه برخلاف انتظار سخت‌گیرانه حجاب مسلمانان، روش‌های متفاوتی را ممکن می‌ساخت. در عین حال، برخی وجوه مشترک نظیر کاربرد عناصر محافظتی اقلیمی مانند آسترهای پوست‌دار، روپوش‌های ضخیم و اهمیت پاکیزگی لباس، میان همه اقوام وجود داشت.

یافته‌ها همچنین نشان داد که پوشش زنان ارمنی محصول مشترک دین، سنت، شرایط اقتصادی و تعاملات تجاری بود؛ دسترسی به پارچه‌ها و زیورآلات مرغوب از طریق شبکه‌های تجاری جلفا، و نیز بقا و انتقال زیورها به‌صورت میراث خانوادگی، همگی بر شکل نمادین پوشاک تأثیر گذاشتند. افزون بر این، پوشش به‌عنوان ابزاری برای حفظ هویت و مقاومت فرهنگی در برابر فشارهای همزیستی با گروه‌های دیگر و دولت صفوی عمل کرد؛ زنان ارمنی با حفظ الگوهای پوشاکی خاص

در قیاس با پوشش زنان ارمنی، این الگو چند وجه تفاوت دارد: در حالی که زنان مسلمان بر ظریف‌پوشی، حجاب کامل‌تر و نظافت آشکار تأکید داشتند، زنان ارمنی گرایش به لباس‌های چندلایه، پارچه‌های ضخیم‌تر یا روپوش‌های کارکردی و زیورهای خانوادگی مثل کمربندهای قیمتی داشتند؛ همچنین نوع پوشش سر و شیوه پوشاندن صورت در میان دو گروه متفاوت بود. فهم این ویژگی‌های پس‌زمینه‌ای برای خوانش توصیفات سفرنامه‌نویسان ضروری است، زیرا بسیاری از داوری‌ها و مقایسه‌های سیاحان تنها وقتی در چارچوب معیارهای فرهنگی متعلق به آنان تحلیل شوند قابل تبیین‌اند.

سیاحان گزارش می‌دهند که زنان ارمنی نسبت به زنان ایرانی کم‌تر در ملاء عام حضور می‌یافتند و هنگام خروج از خانه از پوشش‌هایی استفاده می‌کردند که هویت‌شان را تا حدی پنهان می‌ساخت. از دید این ناظران، لباس‌های آنان اغلب خشن و دارای آسترهای پوست‌دار بود و شال‌گردن‌هایی که دهان را می‌پوشاند، بازتابی از شرایط اقلیمی و کارکردی پوشش به‌شمار می‌آمد. همچنین یاد شده که دختران و زنان ارمنی پیراهن‌ها و روپوش‌های مناسب مناطق سردسیر و شلوارهایی به سبک زنان ایرانی و گرجی می‌پوشیدند و زیور یا ظرافت آرایش در پوشش روزمره آنان کم‌تر به چشم می‌آمد (سیلوا ای فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۳۱۷). بخش‌هایی از گزارش حاوی اطلاعات کاربردی و مفیدی است از جمله اشاره به پوشاک مناسب اقلیم سرد، آسترهای پوست‌دار و شباهت‌هایی با مدهای محلی (شلوار به سبک ایرانی و گرجی). این داده‌ها به تحلیل ارتباط پوشش با اقلیم، کار و شیوه زندگی کمک می‌کند. با این حال لحن متن دارای نگرش قیاسی و ارزشی است؛ عباراتی مانند «فاقد هرگونه جذبه و ظرافت» یا «نسبت به آراستن خود بی‌توجه‌اند» نشان‌دهنده قضاوت زیبایی‌شناسانه نویسنده و نه صرف مشاهده عینی است. چنین داوری‌هایی ممکن است نتیجه معیارهای فرهنگی اروپایی و جهت‌گیری شرق‌شناسانه باشد و باید با احتیاط و با ملاحظه تفاوت‌های طبقاتی، موقعیتی و مناسبات جنسیتی تفسیر شود.

بنابراین، پوشش زنان ارمنی در عصر صفوی، در نگاه

- [۷] دروویل، گاسپار، (۱۳۷۰)، سفر در ایران، ترجمه منوچهر اعتماد مقدم، تهران: شباویز.
- [۸] دروهانیان، هارتون، (۱۳۷۹)، تاریخ جلفای اصفهان، مترجمان لئون. گ. میناسیان و م. ع. موسوی فریدنی، اصفهان: نشر زنده رود با مشارکت انتشارات نقش خورشید.
- [۹] رائین، اسماعیل، (۱۳۵۶)، ایرانیان ارمنی، تهران: امیرکبیر.
- [۱۰] اریچی، ماتئو، (۱۳۸۷)، چین نامه، مقدمه و ترجمه مظفر بختیار، تهران: مؤسسه میراث مکتوب.
- [۱۱] سلطانی، فاطمه، (۱۴۰۳)، «بررسی و معرفی لباس آرامنه جلفای نو اصفهان»، دومین همایش باز اندیشی در چشم اندازه‌های بوم های بیابانی، چالش‌ها و فرصت‌های کالبدی، انسانی و اقلیمی، محل برگزاری: دانشکده هنر، معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد.
- [۱۲] سومر، فاروق، (۱۳۶۹)، قراقوینلوه‌ها، مترجم وهاب ولی، جلد اول، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- [۱۳] سیلوا ای فیگوئروا، گارسیا (۱۳۶۳)، سفرنامه دن گارسیا دسیلوا فیگوئروا، ترجمه غلامرضا سمیعی، تهران: نشر نو.
- [۱۴] سیوری، راجر، (۱۳۸۵)، ایران عصر صفوی، ترجمه کامبیز عزیزی، چاپ شانزدهم، تهران: نشر مرکز.
- [۱۵] شاردن، ژان، (۱۳۷۲)، سفرنامه شاردن، مجلدات ۱-۲ و ۴، ترجمه اقبال یغمائی، تهران: توس.
- [۱۶] ضیاءپور، جلیل، (۱۳۴۷)، پوشاک زنان ایران از کهن‌ترین زمان تا آغاز شاهنشاهی پهلوی، تهران: وزارت فرهنگ و هنر.
- [۱۷] علی‌زاده مقدم، بدرالسادات و هاشمی پور، (۱۳۹۷)، «بررسی نقش آرامنه در گمرک بوشهر در دوره قاجار براساس اسناد این دوره (۱۲۱۰ تا ۱۳۳۲ ق/ ۱۷۹۵ تا ۱۹۱۴ م)»، پژوهش‌های تاریخی، س ۵۴، دوره جدید، سال ۱۰، شماره پیاپی ۴، ۱۸، ۳۷-۴۰.
- [۱۸] غیبی، مهرآسا، (۱۳۸۵)، هشت هزار سال تاریخ پوشاک اقوام ایرانی، تهران: هیرمند.
- [۱۹] میناسیان، لئون، (تابستان ۱۳۸۵)، «پوشاک زن ارمنی در زمان صفویه»، نشریه فرهنگ اصفهان، شماره ۳۲، ۷۶-۷۹.
- [۲۰] نصیری، محمد ابراهیم بن زین‌العابدین، (۱۳۷۳)، دستور شهریاران (سال‌های ۱۱۰۵ تا ۱۱۱۰ ق پادشاهی شاه سلطان حسین صفوی)، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.

خود، هویت دینی و قومی را بازتألیف و بازنمایی نمودند. در آخر باید تأکید کرد که بازخوانی سفرنامه‌ها می‌تواند هم اطلاعات میدانی گران‌بهایی درباره پوشاک فراهم کند و هم نشان دهد چگونه ناظران خارجی، از خلال پوشش، تصاویر فرهنگی مشخصی تولید کرده‌اند. پژوهش‌های آتی می‌توانند با بهره‌گیری از منابع تصویری، اسناد تجاری و مطالعات میدانی تطبیقی، جزئیات بیش‌تری از تکنیک‌های دوخت و دوز، الگوهای مصرف پارچه و نقش زنان ارمنی در انتقال فرهنگ ارائه دهند و پیوند پوشاک را با ساختار اجتماعی صفویه عمیق‌تر تبیین کنند. بنابراین بررسی این جنبه‌ها می‌تواند به ما در درک و فهم بهتر روابط فرهنگی و اجتماعی در این دوره کمک کند و مطالعه دقیق‌تر بر روی جزئیات پوشش اقوام و اقلیت‌های گوناگون و تأثیرات آن بر جامعه می‌تواند زمینه‌ساز پژوهش‌های بیش‌تری در حوزه تاریخ اجتماعی و فرهنگی ایران باشد و این امکان را به ما می‌دهد تا نه تنها پوشاک زنان ارمنی را بازشناسایی کنیم، بلکه دریابیم چگونه نگاه غربی در قرن هفدهم میلادی، شرق و به‌ویژه جامعه ایران عصر صفوی را صورت‌بندی کرده و به جهان شناسانده است.

کتاب‌نامه

- [۱] اورسول، ارنست (۱۳۸۲)، سفرنامه قفقاز و ایران، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- [۲] اولتاریوس، آدام (۱۳۶۳)، سفرنامه آدام التاریوس، ترجمه احمد بهیور، تهران: سازمان انتشاراتی و فرهنگی ابتکار.
- [۳] پادماگریان، الکساندر؛ آقاسی، گیو، (۱۳۵۲)، تاریخ سیاسی و اجتماعی آرامنه تا سنه ۱۹۱۸، تهران: سازمان فرهنگی پاد.
- [۴] جملی کارری، جووانی فرانچسکو (۱۳۴۸)، سفرنامه کارری، ترجمه عباس نخجوانی و عبدالعلی کارنگ، تبریز: اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی.
- [۵] خاچاطور، زویا، (زمستان ۱۳۹۴)، «پوشاک ارمنیان چند مطقه ایران: پوشاک ارمنیان جلفای نو، پوشاک ارمنیان فریدن، پوشاک ارمنیان چهار محال و بختیاری»، فصلنامه فرهنگی پیمان، سال ۱۹، شماره پیاپی ۷۴، ۲۰۸-۲۵۵.
- [۶] دالماتی، هانری رنه، (۱۳۳۵)، سفرنامه از خراسان تا بختیاری، ترجمه محمدعلی فرهوشی، تهران: امیرکبیر.

References

- [1] Alizadeh Moghaddam, Badr al-Sadat; Hashemipour (2018). *Examining the Role of Armenians in the Customs of Bushehr during the Qajar Period Based on Archival Documents (1795-1914)*. Historical Researches (Pazhuhesh-hā-ye Tārikhi), new series, Vol. 10 (No. 4), PP. 18, 37-40. [In Persian]
- [2] Chardin, Jean (1993). *Chardin's Travelogue*, Vol. 1-2 and 4. Translated by Eqbāl Yaghmaei. Tehran: Tous. [In Persian]
- [3] d'Allemagne, Henry Rene (1956). *From Khorasan to the Land of the Bakhtiari: Travelogue*. Translated by Mohammad-Ali Farhushi. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- [4] Derhohanian, Hartoon (2000). *The History of Jolfa in Isfahan*. Translated by Leon G. Minassian and M. A. Moosavi Faridni. Isfahan: Zendeher-Rood Publishing, in cooperation with Nakhsh-Khorshid Publications. [In Persian]
- [5] Drouville, Gaspard (1991). *Travel in Iran*. Translated by Manouchehr Etemad Moghadam. Tehran: Shabaviz. [In Persian]
- [6] García de Silva Figueroa, Don García (1984). *The*

- Travelogue of Don García de Silva Figueroa*. Translated by Gholamreza Samiei. Tehran: Nashr-e No. [In Persian]
- [7] Gemelli Careri, Giovanni Francesco (1969). *Careri's Travelogue*. Translated by Abbas Nakhjavani and Abdol'Ali Karang. Tabriz: General Directorate of Culture and Art of East Azerbaijan. [In Persian]
- [8] Gheibi, Mehra (2006). *Eight Thousand Years: The History of Clothing among Iranian Peoples*. Tehran: Hirmand. [In Persian]
- [9] Khachatour, Zoya (Winter 2015). "The Dress of Armenians in Several Regions of Iran: Dress of New Julfa Armenians; Dress of Faridan Armenians; Dress of Chaharmahal & Bakhtiari Armenians." *Peyman Cultural Quarterly*, Vol. 19, No. 74, PP. 208–255. [In Persian]
- [10] Minassian, Leon (Summer 2006). "Armenian Women's Dress in the Safavid Period." *Farhang-e Isfahan (Isfahan Culture Journal)*, No. 32, PP. 76–79. [In Persian]
- [11] Nasiri, Muhammad Ibrahim ibn Zayn al-Abidin (1994). *Dastoor-e Shahriyaran (The Ordinances of Kings) covering the years 1695–1700 (the reign of Shah Sultan Husayn)*. Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowments Foundation. [In Persian]
- [12] Olearius, Adam (1984). *The Travelogue of Adam Olearius*. Translated by Ahmad Behpour. Tehran: Ebtakar Publishing and Cultural Organization. [In Persian]
- [13] Orsel, Ernest (2003). *Travelogue of the Caucasus and Iran*. Translated by Ali Asghar Saedi. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- [14] Padmagrian, Alexander; Aghasi, Giv (1973). *Political and Social History of the Armenians up to the Year 1918*. Tehran: Pad Cultural Organization. [In Persian]
- [15] Poghosyan, S, & Pahlevanyan, K. (2023). "Characteristics of the Armenian National Costume". *Patma-Banasirakan Handes (Historical-Philological Journal)*, 2023(3), 308–330. Retrieved October 3, 2025, from [https://doi.org/10.53548/0320-8117-2023.3-308]
- [16] Raein, Esmail (1977). *Iranians of Armenian Origin*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- [17] Ricci, Matteo (2008). *China Journal (Chinā-nāme)*. Preface and translation by Mozaffar Bakhtiar. Tehran: Moassese-ye Miras-e Maktoob (Institute for the Written Heritage) [In Persian]
- [18] Royal Collection Trust, (RCIN 407299). "Woman from New Julfa", Marcos, c.1640, oil on canvas, Retrieved October 3, 2025, from: [https://www.rct.uk/collection/407299/woman-from-new-julfa].
- [19] Savory, Roger (2006). *Iran in the Safavid Era*. Translated by Kambiz Azizi. 16th ed. Tehran: Nashr-e Markaz. [In Persian]
- [20] Soltani, Fatemeh (2024). "A Study and Introduction to the Costume of the New-Julfa Armenians of Isfahan." Paper presented at the; *Second Conference on Rethinking Desert Ecoscapes: Physical, Human, and Climatic Challenges and Opportunities*, Faculty of Art, Architecture and Urban Planning, Islamic Azad University Najafabad Branch. [In Persian]
- [21] Somer, Faruq (1990). *The Qara Qoyunlu*. Translated by Vahab Vali. Vol. 1. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. [In Persian]
- [22] *Treasures of Western Armenia*, (2015). Russian: Russian Museum of Ethnography & Armenian Jewellers Foundation, [Digital flipbook]. Retrieved October 3, 2025, from: [https://online.fliphtml5.com/ldmzy/wqsh/]. (ISBN 978-9939-9077-6-5).
- [23] Ziaipour, Jalil (1968). *Women's Clothing in Iran from the Earliest Times to the Beginning of the Pahlavi Monarchy*. Tehran: Ministry of Culture and Art. [In Persian]